

פרשת בראשית

“נעשה אדם”

- במה שונה תיאור בריאת האדם משאר הבריאה?
- במה נתייחד האדם משאר הברואים?
- “נעשה אדם... בצלמנו” – עם מי מתייעץ ה' ומדוע?
- האם נאמר על האדם “כי טוב”? האם האדם הוא טוב?

א. ייחודה של בריאת האדם

התורה פותחת במעשה בראשית – בריאת העולם. תחילה מתוארת בריאת הדומם והצומח, ולאחר מכן בריאת החי, כשגולת הכותרת של הבריאה היא בריאת האדם¹:

וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרִדוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכֹל הָאָרֶץ וּבְכֹל הַרְמֵשׁ הָרֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא אֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱ-לֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱ-לֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱ-לֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשְׁהָ וּרְדוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכֹל חַיַּי הָרֹמְשֹׁת עַל הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב... לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ: וְלִכֹּל חַיַּי הָאָרֶץ... אֶת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן.

בראשית א', כו-ל

מיוחדת היא בריאת האדם משאר הנבראים: ראשית, תיאור בריאת האדם **מפורט יותר** מתיאור בריאת יתר הנבראים².

אך נראה שהתורה אינה מסתפקת באבחנה כמותית, ומבחינה בין תיאור בריאת האדם לתיאור בריאת יתר הנבראים גם במבנה הפרשיות. לכל תיאורי הבריאה של כל הנבראים תבנית כרונולוגית-עניינית דומה, מלבד תיאור בריאת האדם שבו **התבנית משתנה מעט**:

1. כך גם עולה מכמה מדרשים. דוגמת האמור במדרש רבה קהלת פרשה ו, ו:

אמר הקב"ה לנפש כל מה שבראתי בששת ימי בראשית בשבילך בראתי.

וכמו כן בקהלת רבה (ול"מ במדרש זוטא שם) פרשה ז, יט:

אמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי.

ובדומה במדרש תנחומא שמיני פרק ב:

אמר הקב"ה לא בראתי את הכל אלא בשביל אדם.

ועי' עוד פסיקתא רבתי פרשה מו.

2. התיאור המפורט בא לידי ביטוי גם באורך כל פרשייה. בריאת האדם מתוארת באריכות רבה (117 מילים), ולעומת זאת בתיאור שאר הברואים התורה מקצרת (כשהארוכה מבין הפרשיות היא בריאת המאורות, הכוללת 67 מילים).

כל אחת מפרשיות הבריאה מורכבת מהחלקים הבאים:

1. תיאור אופן הציווי (המאמר) – "ויאמר א-להים";
 2. מילת הציווי (בציווי עקיף) – "יהי..."³, "תוצא..."³;
 3. תיאור האמור להיברא;
 4. אישור התקיימות הציווי – "ויהי כן"⁴;
 5. תיאור העשייה וקיום הציווי⁵;
 6. ראיית א-לוהים את הטוב שבנברא – "וירא א-להים כי טוב";
 7. השלמת היום מששת ימי הבריאה – "ויהי ערב ויהי בקר יום..."³;
- אולם במבנה תיאור בריאת האדם יש כמה שינויים:

המבנה הייחודי של
תיאור בריאת
האדם

1. בריאתם של כל הברואים נאמרה בלשון ציווי: "יהי", "תוצא", ובלשון יחיד. לעומת זאת בתיאור בריאת האדם לא נאמר כלל לשון ציווי, אלא האמירה היא בגוף ראשון עתיד ובלשון רבים: "נעשה". זהו שינוי משמעותי ובולט, והרבה פירושים ניתנו לכך. בהמשך השיעור נתמקד בשאלה זו.
2. לאחר האמירה "נעשה אדם", לא נאמר מייד עם סיום האמירה אישור להתקיימות הציווי – "ויהי כן" – כפי שנזכר בדרך כלל בשאר הברואים. המילים "ויהי כן" אמנם מופיעות, אך רק לאחר ברכת א-לוהים לאדם⁶, ורק לאחר סיום תיאור מאכלו של האדם ומאכלם של בעלי החיים⁷. תיאור מאכל האדם לכאורה אינו חלק מבריאתו אלא תחילת תיאור אורח חיו, כך

-
3. לשון "יהי" מופיעה בבריאת הדברים שנבראו "יש מאין": אור, רקיע ומאורות. לעומת זאת, הציווי על בריאת הדברים שנבראו "יש מיט" לא נאמר בלשון 'הויה' אלא בלשון פעולה: "יקוו המים ותראה היבשה", "תדשא הארץ", "ישרצו המים שרץ נפש חיה", "תוצא הארץ נפש חיה".
 4. בעניין זה חריג הוא היום החמישי, שבו נבראו התנינים, שרצי המים והעופות, שבו לא נאמר "ויהי כן".
 5. אכן ביום השני, באופן חריג, תיאור עשיית הרקיע ("ויעש א-להים את הרקיע") קודם לאישור התקיימות הציווי ("ויהי כן"). במסגרת שיעור זה לא נעמוד על סיבת ההבדלים **הדקים** (כהבדל זה וכבהערה הקודמת), אלא רק על המבנה **העקרוני** השונה בין תיאור בריאת האדם לשאר הברואים.
 6. גם ביום החמישי מופיעה ברכה לתנינים, שרצי המים והעופות, אך היא מופיעה בסוף, לאחר "וירא א-להים כי טוב".
 7. כל החלק הזה, של תיאור האוכל של האדם ובעלי החיים הוא ייחודי לאדם. מדוע תיאור האוכל של בעלי החיים מופיע כאן, בבריאת האדם? על כך נשיב לקמן.

שנוצר הרושם שהמילים "ויהי כן" אינן מוסבות על בריאת האדם ויצירתו, אלא על קיומו והישרדותו.

3. עשיית האדם מתוארת על ידי התורה בלשון ייחודית: "ויברא א-להים את האדם". השימוש בלשון בריאה חוזר על עצמו שלוש פעמים באותו פסוק: "ויברא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם". לעומת זאת, בכל שאר הברואים לא נאמר לשון בריאה⁸, אלא לשון הוויה ("ויהי"), הוצאה ("ותוצא") ועשייה ("ויעש").

4. בבריאת האדם לא נאמר "וירא א-להים כי טוב". אמנם בסיום הפרשה נאמר: "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד...", אך מיקומו של משפט זה בסוף פרשת הבריאה מותיר את הרושם שהוא נאמר כמשפט מסכם לכל הבריאה כולה, ולא רק לבריאת האדם, וכך ניתן לדייק מתוכנו: "וירא... את כל אשר עשה". כך גם מובנת יותר תוספת הלשון שנאמרה בו – "והנה טוב מאד" – כמתייחסת לכל הבריאה כולה ("מאד" הוא לשון ריבוי).

5. גם תיאור השלמת היום שונה ביום השישי (לאחר השלמת בריאת האדם) משאר ימי הבריאה, שכן התורה מוסיפה בו את ה' הידיעה – "ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי".

לשם המחשה נקביל את מבנה תיאור בריאת האדם מול המבנה המאפיין את תיאור בריאת יתר הנבראים. את השווה ביניהם נציג בצבע ירוק, את השונה ביניהם נבליט בצבע אדום, ואת הדומה אך שונה בפרטיו (או במיקומו) נציג בצבע טורקיז.

8. גם על התנינים הגדולים נאמר: "ויברא א-להים את התנינים הגדולים", אולם אצל האדם ביטוי זה חוזר 3 פעמים ואילו אצל התנינים הוא מופיע רק פעם אחת. על הדמיון שבין בריאת התנינים ובריאת האדם, כבר עמד הרמב"ן בביאור לפסוק כא: בעבור גודל הנבראים האלה... בעבור זה ייחס בהם הבריאה לא-להים, כי הוא שהמציאם מאין מבראשית... וכן יעשה באדם למעלתו, להודיע כי הוא מוצא מאין עם דעתו ושכל. הרמב"ן התייחס בהשוואתו רק לייחוס בריאת התנינים ובריאת האדם לא-לוהים. במסגרת שיעורנו לא נעמוד כאן בהרחבה על מהות השוואה זו, רק נציין שבאמצעותה ניתן להבין מדוע הזכירה התורה לשון "בריאה" גם לגבי התנינים.

תיאור בריאת האדם	תיאור בריאת כל הנבראים
"ויאמר א-להים"	"ויאמר א-להים"
גוף ראשון עתיד, בלשון רבים: "נעשה..."	ציווי עקיף: "יהי", "תוצא"
תיאור האמור להיברא	תיאור האמור להיברא
	"ויהי כן"
ברכת "פרו ורבו" תיאור מאכל האדם ובעלי החיים	
"ויהי כן"	←
תיאור העשייה בלשון "ויברא"	תיאור העשייה בלשון: "ויעש", "ויהי", "ותוצא"
"וירא א-להים את כל אשר עשה והנה טוב מאד"	"וירא א-להים כי טוב"
"ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי"	"ויהי ערב ויהי בקר יום [...]"

עד כאן עסקנו בהבדלים הסגנוניים שבין בריאת האדם לשאר הבריאה שמתוכם ניכרת נבדלותו של האדם משאר הבריאה. עתה נראה כיצד באה לידי ביטוי ייחודיות זו בתוכן תיאור הבריאה:

ראשית, רק על האדם נאמר שבריאתו הייתה "בצלם א-להים". תכונה זו היא הדבר המייחד את האדם מכל שאר הברואים⁹. תכונה מיוחדת זו מודגשת

האדם נברא בצלם א-לוהים

9. מהו "בצלם א-להים"? נזכיר בקצרה כמה מהאפשרויות: בעל החכמה (היכולת השכלית) (רש"י א', כו ד"ה כדמותנו, רשב"ם שם, הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ד ה"ח ובמל"נ ח"א פ"א); בעל יכולת השלטון (רס"ג, ראב"ע שם ד"ה נעשה אדם); בעל נפש נצחית (רמב"ן ד"ה ואמר בצלמנו); בעל בחירה חופשית (משך חכמה שם). ויש שפירשו זאת על היות נשמתו חלק א-לוה ממעל (רמב"ן בראשית ב', ז).
רש"ר הירש (לפרק א' פס' כז) מפרש בכיוון מיוחד: "אם יתגשמו ויתלבשו בלבוש חיצוני – כל החסד והרחמים, כל האמת והמשפט והקדושה של הנהגת ה' – הם יתלבשו באותו לבוש שהבורא חלק לאדם. כבר תבניתו הגופנית של האדם מעידה עליו שהוא בא כח לא-ל, א-להות עלי אדמות...". לפי דבריו, הדמות החיצונית של האדם מבטאת את התכונות האלוקות שנטבעו באדם.

שלוש פעמים: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו... ויבא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו..."

ייחודו של האדם מתבטא גם בתפקיד שניתן לו:

וַיִּרְדּוּ בְּדִגְתַּת הַיָּם וּבְעֹפֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ.

בראשית א', כו

האדם מקבל מהקב"ה את השליטה בברואים ואת הנהגתם. שליטה זו איננה עליונות יחסית, אלא מעלה מהותית. בורא העולם ומנהיגו כביכול מאציל משליטתו ומהנהגתו העליונה על האדם אשר ברא "בצלם א-לוהים", ו'ממליכו' על העולם התחתון. האדם נעשה כביכול לשותפו של הקב"ה בהנהגת העולם, כאשר הוא פועל בעולם הזה כשליחו של השליט העליון¹⁰.

משום כך מכיוון שהאדם הוא בריאה כל כך מיוחדת, לכן גם תיאור הבריאה של האדם שונה ומיוחד מתיאור שאר הבריות.

ב. "נעשה אדם" – במי נמלך?

הזכרנו פרטים רבים המייחדים את בריאת האדם משאר הבריות. לכל הפרטים הללו יש משמעות, ומן הראוי לעיין בהם. בשיעור זה נתמקד בעיקר במילים הראשונות, הפותחות את תיאור בריאת האדם: "ויאמר א-להים נעשה אדם".

כפי שהזכרנו לעיל, לשון זו שונה מהלשון המופיעה בכל מעשה בראשית. בכל הברואים האמירה היא בלשון ציווי עקיף: "יהי", "תוצא"; ואילו באדם האמירה היא בגוף ראשון עתיד, ובלשון רבים: "נעשה".

אמנם עיקר הקושי איננו דווקא ההבדל הלשוני, אלא המשמעות התמוהה לכאורה של הלשון שבו פותחת בריאת האדם – "נעשה אדם" – כביכול הקב"ה משתף אחרים ביצירתו את האדם. האם ייתכן שהיה שותף לה' במעשה בריאת האדם?

לשון רבים –
שיתוף??

10. רעיון זה נרמז במספר מדרשים. למשל במדרש תנחומא נשא (פרק טז):

אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאווה שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים, ברא את האדם וצוה אותו ואמר לו מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, ועבר על צויו. אמר ליה הקב"ה: כך הייתי מתאווה שיהא לי דירה בתחתונים כמו שיש לי בעליונים ודבר אחד צויתי אותך ולא שמרת אותו. מיד סלק הקב"ה שכניתו לרקיע הראשון. על פי המדרש, האדם היה אמור ליצור לשכינה העליונה לדור בעולמות התחתונים, ולאפשר השראת שכינה בעולם הזה, כפי שיש ששורה בעליונים. וכמו כן נמצא בפסיקתא רבתי (הוספה א פרשה א):

"הן האדם היה כאחד ממנו" – כיחידו של עולם שהוא חי וקיים לעולמים, וסבר הקדוש ברוך הוא להשליטו בעולמו ולעשותו מלך על כל בריותיו. אמר הקב"ה: אני מלך בעליונים ואדם מלך בתחתונים.

גם המשך הפסוק – "בצלמנו כדמותנו" – שאף הוא נאמר בלשון רבים מתמיהה:
בצלמו של מי נברא האדם?

הלשון החריגה של פסוק זה שימשה מקור לטענותיהם של מינים וכופרים,
שהביאו ראיה לדבריהם מפסוק זה שבבריאת העולם היו שותפות כמה
רשויות, וכפי שמתאר המדרש:

טענות הכופרים –
ה' אינו אל יחיד

שאלו המינים את רבי שמלאי: כמה רשויות בראו את העולם? אמר להם: אני ואתם
נשאל לששת ימי בראשית. אמרו לו: מי כתיב בראשית ברא אלוה? בראשית ברא
א-להים כתיב! אמר להן: מי כתיב בראו? ברא כתיב! ומי כתיב ויאמרו א-להים?...
ויאמר כתיב!

כיון שהגיעו למעשה יום הששי היו שמחים, אמרו לו: הרי כתיב "נעשה אדם
בצלמנו"!!!

דברים רבה (וילנא) פרשה ב, יג

בהמשך המדרש משיב רבי שמלאי לטענה זו על ידי ציטוט פסוק נוסף המופיע
בהמשך הפרשה, שבו נזכרת בריאת האדם בלשון יחיד:

מי כתיב ויבראו את האדם בצלמיהם? אין כתיב כאן אלא "ויברא את האדם בצלמו"!

אולם גם לאחר תשובתו, נותרת שאלתם של הכופרים בעינה – מדוע פתחה
התורה את תיאור בריאת האדם בלשון רבים, כביכול משתף הקב"ה בהחלטתו
גורם זר?

אפשר לכתוב כך
שלא יתעוררו
בעיות

על הקושי שבפסוק הפותח, עמדו כבר שבעים הזקנים אשר נצטוו לתרגם את
התורה ליוונית, ומשום כך תרגמו פסוק זה בצורה שאינה מדויקת, כדי שלא
לפתוח פתח לכופרים דוברי היוונית לתלות דבריהם בפסוק זה. וכך מסופר
בתלמוד הבבלי:

מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא
גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה
רבכם. נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת.
וכתבו לו "א-להים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם וברמות"... "הבה ארדה
ואבלה שם שפתם"¹¹...

מגילה ט ע"א

אף שהזקנים חששו מפני טעותם של קוראי התרגום, התורה לא חששה לזאת
ולא נמנעה מכתבת לשון העלולה להתפרש באופן שגוי. מדוע?

"והרצח לטעות –
יטעה"

תשובה עקרונית לכך ניתן למצוא במדרש הבא:

11. בהמשך נתייחס לפסוק זה.

רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר: בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום, כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר "ויאמר א-להים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" אמר לפניו: רבון העולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים? אמר לו: **כתוב, והרוצה לטעות יטעה.**

בראשית רבה (וילנא) פרשה ח, ח

נתינת פתחון הפה לטועים לטעות, בוודאי איננה מטרה כשלעצמה, והתורה בוודאי אינה מעוניינת בהטעיית הקוראים. מסתבר אפוא, שנקיטת התורה בלשון זו מבטאת רעיון בעל מסר חשוב, שבשל חשיבותו כדאי הוא להעמיד את הקורא בפני הניסיון ולהעמיד בפניו את הבחירה בין ההבנה השגויה והכפרנית ובין ההבנה האמיתית בעלת המסר החשוב – "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם" (הושע י"ד, י). מי שירצה להבין את המסר האמיתי של התורה, יבין נכון¹².

הבנת המסר הטמון
בכתוב

אם כן, כקוראים הרוצים להבין את המסרים של התורה, תפקידנו הוא לנסות להבין מהו הרעיון העומד מאחרי השימוש בלשון מיוחדת (וקשה) זו.

אחד הפירושים לפשר לשון התורה הוא פירושו של רס"ג שמובא בדברי ראב"ע על פסוק כו:

דרך דיבור מכובדת

ואמר במלת "נעשה" ואם היא לשון רבים, שכן מנהג המלכים לדבר. וכמוהו: "ונתנה לך גם את זאת" (בראשית כ"ט, כז), "נאמר קדם מלכא" (דניאל ב', לו), "אולי אוכל נכה בו" (במדבר כ"ב, ו).

פירוש דומה מובא בדבריו של רבנו בחיי שם:

שהוא דרך הלשון במלכים ונכבדי ארץ שידבר היחיד מהם בלשון רבים, והוא דרך מעלה וכבוד¹³.

לפי פירוש זה, הכתיבה בלשון רבים איננה בעלת משמעות מיוחדת, אלא רק סגנון דיבור מקובל בקרב אנשים מכובדים. אולם, אם זהו אכן סגנון הדיבור המקובל, מדוע הוא מופיע רק בבריאת האדם ולא בבריאת שאר הברואים? נראה, אם כן, שיש משמעות מיוחדת לאמירה "נעשה אדם", ולא נראה שאפשר להסתפק באמירה שזו לשון מקובלת.

12. המדרש מציג, בהמשך, הסבר לכתיבה בלשון זו: אמר לו הקב"ה: משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו? שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני? והן אומרים לו: למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לברא את האדם נמלך במלאכי השרת.
13. רבנו בחיי עצמו, מתנגד לדעה זו וכך גם מתנגד ראב"ע לדעתו של רס"ג.

1. במלאכת שמים וארץ נמלך

פירוש אחר מובא בדברי הרד"ק, בשם אביו (רבי יוסף קמחי):

... וכאילו אמר ליסודות נעשה אני ואתם בשיתוף, כי הגוף יהיה מן היסודות והרוח יהיה עליוני כמו המלאכים, וכן מצאנו בדברי רבותינו ז"ל: "במלאכת שמים וארץ נמלך"¹⁴.

רעיון זה הובא והורחב בדברי הרמב"ן:

"ויאמר א-להים נעשה אדם" – נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו, כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו. והפשט הנכון במלת "נעשה" הוא, מפני שכבר הראית לדעת (לעיל פסוק א) כי הא-להים ברא יש מאין ביום הראשון לבדו, ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה. וכאשר נתן במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה, והיה המאמר בהם "ישרצו המים", והיה המאמר בבהמה "תוצא הארץ" – אמר באדם "נעשה", כלומר אני והארץ הנזכרת נעשה אדם, שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה, כדכתיב "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה", ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון, כדכתיב "ויפח באפיו נשמת חיים".

ואמר "בצלמנו כדמותנו" – כי ידמה לשניהם: במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות. ואמר בכתוב השני "בצלם א-להים ברא אותו", לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים. וזה פשט המקרא הזה מצאתיו לרבי יוסף הקמחי, והוא הנראה מכל מה שחשבו בו... והנה האדם דומה לתחתונים ולעליונים בתאר והדר... שידמה גופו לעפר ונפשו לעליונים.

לפי פירוש זה, בריאת האדם נאמרה בלשון רבים, מפני שאכן היו שותפים בה שתי 'רשויות' – עליונים ותחתונים – עליונים ביצירת הרוח ותחתונים ביצירת הגוף. חיבור זה של עליונים ותחתונים בבריאת האדם הוא חידוש שטרם היה דוגמתו בימי הבריאה. כל הנבראים (למעט האור שנברא יש מאין ביום הראשון) הם שדרוג של הבריאה שנבראה קודם לכן ומוצאם מ"יסודות קדומים".

למשל, בריאת הצומח נאמרה בלשון: "תדשא הארץ" – כלומר, הארץ תוציא דשא-עשב. בריאת השרצים נאמרה בלשון "ישרצו המים" – כלומר, המים

יש מיש ויש מאין

14. בראשית רבה פרשה ח, א. במדרש זה מובאות דעות שונות בתשובה לשאלה זו:

"ויאמר א-להים נעשה אדם וגו' במי נמלך, ר' יהושע בן לוי אמר במלאכת שמים וארץ נמלך, ... ר' שמואל בן נחמן אמר במעשה כל יום יום נמלך..."
המשך המדרש יובא בהמשך.

יוציאו שרצים. וכך בבריאת בעלי החיים נאמר "תוצא הארץ נפש חיה" – כלומר, הארץ תוציא מקרבה בעלי חיים.

אולם יצירתו של האדם שונה. מצד אחד, הוא נוצר מן האדמה, כפי שנאמר בפרק ב': "וַיִּצְרֶה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה", אך מצד שני יש ביצירתו התערבות אלוקית מיוחדת: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים".

נמצא שייחודו של האדם בא לידי ביטוי כבר במילה הראשונה של תיאור בריאתו: "נעשה אדם" – הווי אומר, שני 'שותפים' קיימים ביצירתו: ה' והאדמה.

האדם הוא יצור מורכב, הוא איננו רק מן העליונים ואיננו רק מן התחתונים. מוצאו משותף לשניהם, ולכן עשייתו דורשת שיתוף כוחות עליונים ותחתונים.

אולם ברור שאין מדובר כאן בשני שותפים שווי-ערך, שהרי אף האדמה אינה אלא ברואת אדון העולם, יוצר הכול, והיא אינה אלא כלי שניתן בו הכוח להמשיך ולהוציא יצורים נוספים.

שותפים שאינם "שוים"

ואכן, מייד בהמשך הפסוקים מבהירה התורה את הפער שבין ה'שותפים': "ויברא א-להים את האדם" – בלשון יחיד – כלומר, בורא האדם הוא א-לוהים בכבודו ובעצמו, שהרי אף בריאת האדמה מקורה בבריאת א-לוהים¹⁵.

2. במלאכי השרת נמלך

בניגוד לפירוש הקודם שלפיו כביכול משתף הקב"ה את הנבראים בבריאת האדם, חז"ל במסכת סנהדרין (לח ע"ב) ובעקבותיהם רש"י בפירושו לתורה, פירושו את האמירה "נעשה אדם" בלשון רבים כהתייעצות הקב"ה דווקא עם מלאכי השרת.

היתרון המובהק של פירוש זה הוא שאיננו מיוחד דווקא למעשה בריאת העולם, וניתן להשתמש בו גם בשאר המקומות שבמקרא שבהם מיוחסת אמירה לקב"ה בלשון רבים. בשני מקומות נוספים בספר בראשית מופיעה צורה דומה של דיבור המיוחס לקב"ה שנאמר בלשון רבים:

לאחר חטא האדם הראשון נאמר:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע...

בראשית ג', כב

מקורות אחרים שבהם מופיעה לשון רבים

חטא אדם הראשון

15. משום כך גם בכל שאר הנבראים, לאחר בריאתם, חוזרת התורה ומייחסת את הבריאה לא-לוהים: "וַיִּשְׂרַץ הַמַּיִם שְׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה... וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּיִנִּים הַגְּדוֹלִים וְאֶת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה..."; "תוצא הארץ נפש חיה... ויעש א-להים את חית הארץ".

מיהם אותם הרבים שלאחר חטאו נעשה האדם דומה להם בכוח ידיעתו?
מקום נוסף שבו מדבר ה' בלשון רבים הוא פרשת דור הפלגה. כאשר בני האדם
מעוניינים לבנות מגדל שראשו בשמים כביכול משתף הקב"ה אחרים בהחלטתו
לרדת ולבלבל את שפת האדם:

וַיֹּאמֶר ה' הֵן עַם אֶחָד וְשָׁפָה אֶחַת לְכָלֶם וְזֶה הַחֶלֶם לַעֲשׂוֹת... הֲבֵיאָה נְרָדָה וְנִבְלָה שָׁם
שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְת רֵעֵהוּ.

בראשית י"א, ו-ז

בשני המקומות ברור ש'שותפיו' של ה' הם מן העליונים, ולא מן הברואים
הפחותים. מיהם אותם שותפים עליונים? ומדוע צריך ה' להיוועץ איתם, וכי
יעלה על הדעת שהקב"ה זקוק לעצת אחרים, הפחותים ממנו?

ואכן, מדרשים ומפרשים רבים פירשו שהכוונה היא **למלאכים**. כך פירש אבן-
עזרא (בפירושו לבראשית ג', כב), את שלושת המקומות שהזכרנו:

"הן האדם היה כאחד ממנו" – ואל תתמה על מלת "ממנו", כמוהו: "נעשה אדם
בצלמנו", "הבה נרדה", וזה דבור השם עם המלאכים.

וכך פירש גם הרשב"ם:

ויאמר **למלאכיו** "נעשה אדם". כמו שמצינו במיכיהו בן ימלא במלכים¹⁶, ובישעיהו
"את מי אשלה ומי ילך לנו", וגם באיוב¹⁷.

הרשב"ם מביא דוגמאות ממקורות נוספים בתנ"ך, שבהם כתוב במפורש
שהקב"ה מתייעץ עם מלאכיו. אך עדיין השאלה במקומה עומדת: מהי
משמעות התייעצות ה' עם מלאכיו? מדוע לקב"ה יש 'צורך' להתייעץ עם
המלאכים? האם אינו יכול להחליט לבד מה לעשות בעולם?

שאלותינו מחריפות לאור התיאורים שמופיעים במדרשים באשר לאותה
התייעצות שנועץ הקב"ה עם המלאכים לפני בריאת האדם. המדרש מעלה את

שיתוף עם יצורי
עליון – מלאכים.

התייעצות
פיקטיבית

16. כוונתו לנבואת מיכיהו בן ימלא לאחאב ויהושפט שלא להילחם בארם, שבה מתוארת
התייעצות ה' עם צבאות השמים. עי' מלכים א' כ"ב, יט-כב:

וַיֹּאמֶר לְכֵן שָׁמַע דָּבָר ה' רֵאִיתִי אֶת ה' יָשָׁב עַל פְּסָאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עִמָּד עָלָיו מִיָּמִינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ: וַיֹּאמֶר
ה' מִי יִפְתָּה אֶת אֶחָד וַיַּעַל וַיִּפֹּל בְּרִמְת גִּלְעָד וַיֹּאמֶר זֶה בָּכָה וְזֶה אָמַר בָּכָה: וַיֵּצֵא הַרוּחַ וַיַּעֲמֵד לִפְנֵי ה'
וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶפְתְּנוּ וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו בְּקֶמֶה: וַיֹּאמֶר אֵצֶא וְהִיִּיתִי רוּחַ שָׁקֵר בְּפִי כָּל נְבִיאָיו וַיֹּאמֶר תִּפְתָּה וְגַם
תוֹכֵל צָא וַעֲשֵׂה כֵן.

17. פרק א, ושם בפס' ו נאמר:

וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹאוּ **בְּנֵי הָאֱלֹהִים** לְהִתְיַצֵּב עַל ה' וַיְבֹאוּ גַם הַשָּׁטָן בְּתוֹכָם.

השאלה במי נמלך הקב"ה בעת עשיית האדם, ומביא מספר דעות שונות¹⁸.
נביא כאן עוד אחת מן האפשרויות המועלות במדרש זה:

אמר רבי סימון: בשעה שבא הקב"ה לבראות אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים
וחבורות, מהם אומרים יברא, מהם אומרים אל יברא, ה"ה: "חסד ואמת נפגשו צדק
ושלום נשקרו" – חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו
שקר, צדק אומר יברא שעושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטט...

בראשית רבה פרשה ח

לפי המדרש, המלאכים הביעו עמדות שונות: יש שטענו שראוי לברוא את
האדם בגלל מעלותיו החיוביות, כגומל חסדים ועושה צדקות ושבריותו תשפר
את העולם; ולעומתם היו שטענו שהאדם אינו ראוי להיברא בגלל חסרונותיו
הגדולים, ושבריותו תקלקל את שלמות העולם.

המשכו של המדרש הזה מתאר מה היה סופה של ההתייעצות, וכיצד נתקבלה
הכרעה:

מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכה לארץ...

הקב"ה מכריע כדעת המלאכים המעוניינים בבריאת האדם, הרואים את
מעלותיו של האדם. הקב"ה מכריע שהחיובי שבאדם גובר על השלילי.

מדרש נוסף מציג בחריפות רבה את אופיה של ההתייעצות עם המלאכים:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את האדם, ברא כת
אחת של מלאכי השרת, אמר להם: רצונכם, נעשה אדם בצלמנו? אמרו לפניו: רבנו
של עולם, מה מעשיו? אמר להן: כך וכך מעשיו, אמרו לפניו: רבנו של עולם, מה
אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו? הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם. וכן כת
שניה. כת שלישיית אמרו לפניו: רבנו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך – מה
הועילו? כל העולם כולו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך – עשה.

סנהדרין לה ע"ב

המדרש מתאר שה' בורא מלאכים במיוחד לצורך ההתייעצות, אך ההתייעצות
נראית כפיקטיבית, שהרי כאשר המלאכים אומרים משהו שנוגד את דעתו של
הקב"ה, הוא שורף אותם, ובסופו של דבר, המסקנה היא שכל העולם שייך
לקב"ה והוא יכול לעשות בו כרצונו¹⁹.

18. חלק מהדעות הוזכרו לעיל בהערה מס' 14.

19. רעיון דומה לכך מופיע באחת הדעות במדרש בבראשית רבה ח': "ר' חנינא...: בשעה שבא
לבראות את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת, אמר להם נעשה אדם, אמרו לו מה טיבו,
אמר להם צדיקים עומדים ממנו... ולא גילה להם שהרשעים עומדים ממנו, שאילו גילה
להם שהרשעים עומדים ממנו לא היתה מידת הדין נותנת שיברא".

אם כן, בשביל מה בורא הקב"ה מלאכים ומתייעץ איתם? מה הצורך בכל ההתייעצות הזו אם בסופו של דבר הקב"ה עושה כרצונו הוא?

לפי המתואר במדרשים השונים, תפקידם של המלאכים הוא לייצג עמדות שונות. במדרש הראשון מועמדות שתי כתות של מלאכים המתנגדות זו לדעת זו, האחת מביעה עמדה בעד והשנייה נגד, ובמדרש השני מועמדים המלאכים כדעה מנוגדת לדעת הקב"ה, כאשר הקב"ה בעד, והמלאכים מתנגדים. מכל מקום, המכנה המשותף הוא, שהדיון עם המלאכים מעלה את ההתלבטות – האם ראוי לברוא את האדם או לא.

הדיון עם המלאכים מלמד אותנו שבריאת האדם לא היתה דבר מובן מאליו, אלא הושקעה בו הרבה מחשבה, ואפילו התלבטות, האם ראוי לברוא יצור כזה או לא. מדוע מבין כל היצורים דווקא על בריאת האדם קיימת התלבטות?

נראה ששורש ההתלבטות נעוץ במורכבותו של האדם מחומר ומרוח, ובהיותו בעל בחירה חופשית, ומשום כך גם בעל יכולת להיטיב ולשפר את העולם מצד אחד, אך מצד שני ביכולתו גם לקלקל את העולם ולהחריבו.

הדיון עם המלאכים מעלה את שני הצדדים של האדם, הטוב והרע, הקב"ה אמנם מחליט לברוא את האדם, אך ברקע עומד הדיון, ההתלבטות האם טוב לברוא אדם או לא. הקב"ה אינו צריך את המלאכים כדי להתייעץ אתם אם לברוא את האדם או לא. החלטתו של הקב"ה לברוא את האדם היא חד משמעית, ואין בה ספקות. ההתייעצות עם המלאכים משמעותה הדגשת מורכבות האדם והחידוש האדיר שבבריאתו על פני שאר הברואים – העובדה שמעתה נברא בעולם כוח יוצר, שבכוחו לפעול בעולם ולהיטיב עמו, אך יחד עם זאת בכוחו לפעול לרע, בניגוד לשאר הברואים שאינם בעלי בחירה בעלי יכולת הטבה או הרעה²⁰.

"כי טוב? תלוי
במעשי האדם!"

הקב"ה מתייעץ עם המלאכים, כביכול הוא צריך את אישורם לבריאת האדם, אך הוא מעלים מהם את חסרונותיו של האדם, כדי שלא ימנעו ממנו את בריאת האדם. המדרש מצביע על כך שהקב"ה מחליט לברוא את האדם למרות חסרונותיו, וההתייעצות עם המלאכים היא פיקטיבית, אין לה משמעות.

20. דעה נוספת בבראשית רבה (פרשה ח) מביעה את אותו רעיון:

אמר ר' ברכיה: בשעה שבא הקב"ה לבראות אדם הראשון ראה צדיקים ורשעים עומדים ממנו, אמר אם אבראנו – רשעים עומדים ממנו, לא אבראנו – צדיקים היאך עומדים ממנו. מה עשה הקב"ה? ... שיתף בו מידת רחמים ובראו ...

גם מדרש זה מעלה את ההתלבטות והמורכבות שבאדם, כשאת תפקידם של המלאכים מייצגת מידת הרחמים.

אולי זאת הסיבה לכך שלאחר בריאת האדם לא נאמר "וירא כי טוב". בניגוד לשאר היצורים שהשלמת בריאתם היא גם השלמת ייעודם, בבריאת האדם אי אפשר עדיין לדעת האם "כי טוב", מפני שהדבר תלוי בבחירתו של האדם: אם ייטיב מעשיו הרי שבריאתו לטובה, ואם יקלקל מעשיו בריאתו אינה לטובה.

ואכן כאשר האדם מקלקל מעשיו ופוגם בייחודו ובייעודו, נאמר על בריאתו אמירה הפוכה מאמירת "כי טוב" כפי שמתואר בסוף הפרשה. לאחר חטא אדם הראשון, רצח הבל בידי קין, מעללי למך ההורג 'איש לפצעו וילד לחברותו', לקיחת בני האלוהים את בנות האדם, חמס דור המבול – מסתכל ה' על האדם אשר ברא, והאכזבה גדולה:

וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בְּאָרְץ וְכָל יֵצֵר מַחְשַׁבַת לְבוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם: וַיִּנְחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרְץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לִבּוֹ: וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָרֶץ...²¹

בראשית ו' ה-ז

לכאורה מתברר ש'וירא א-להים כי לא טוב'. ה' מצטער על בריאת האדם! מסקנה זו קשה מאד. האם ייתכן שה' 'טעה' בשיקול דעתו, ואכן לא היה צריך לברוא את האדם? האם 'צדקו' המלאכים, שטענו ש'כל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום'²¹

"וירא כי לא טוב"?

פסוק ח, החותם את פרשת בראשית, מספק זווית הסתכלות אחרת:

חתימה אופטימית

וַיֵּן מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה'.

אמנם רבה רעת האדם בארץ, עד כדי כך שה' מתעצב אל ליבו ורוצה למחות את האדם, אולם מייד לאחר מכן התורה מעידה על כך שעדיין לא אפסה התקווה. לא הכול גרוע עד כדי כך. קיים בעולם אדם שכן מוצא חן בעיני ה'. קיומו של אדם כזה, ואפילו אדם אחד בלבד, הוא סימן שיש סיכוי להתגשמות מחשבת בריאת האדם – שבלאו הכי ייעודה אינו בהטבה המיידית שבעצם קיומו, אלא בהתגברות כוח בחירתו לטובה. ואם ישנו אדם אחד שכזה יש מקום לתת אמון בכלל האנושות ולצפות ליום שבו ייאמר גם על האדם "וירא כי טוב".

המתח והניגוד הסמוי בפרק ו' בין פסוקים ה-ז ("וינחם ה' כי עשה את האדם... אמחה את האדם") לפסוק ח ("ונח מצא חן בעיני ה'"), בין הפוטנציאל הטוב של האדם ובין יכולתו להרע, הוא המתח והניגוד הרמוז בתחילת הפרשה

21. המשך המדרש בסנהדרין לח ע"ב, הנזכר לעיל, מתאר זאת כך:

כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו (המלאכים): רבונו של עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך?

בפסוק "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". הפער והמתח הזה מלווים את מעשה בראשית מיום היות האדם על האדמה ועד לסיום פרשת בראשית.

3. בליבו נמלך

פירוש נוסף לאמירת "נעשה אדם" בלשון רבים נאמר בהמשך המדרש בבראשית רבה (פרשה ח). לפי פירוש זה המילים הסתומות שבבריאת האדם מתבארות ע"י המילים המסכמות את מעשה הבריאה:

ויאמר א-להים: "נעשה אדם", במי נמלך? ... רבי אמי אמר: בליבו נמלך. משל למלך שכנה פלטין על ידי ארדכל, ראה אותה ולא ערבה לו. על מי להתרעם? לא על ארדכל? כך "ויתעצב אל לבו".

בסופה של פרשת בראשית אנו מתוודעים לכך שהקב"ה מתעצב אל ליבו, בעקבות מעשי האדם. הפסוק "ויתעצב אל ליבו", המתאר את צערו של ה' על התנהגותם של בני האדם, מלמד, לדעת רבי אמי, שה' הוא זה שהחליט וביצע את בריאת האדם בעצמו. ולכן כאשר האדם מאכזב אותו הוא אינו מתרעם על מישהו אחר, אלא מתעצב אל ליבו²².

לפי זה, אין כאן התייעצות עם גורם אחר. ה' מתייעץ עם עצמו. עם ליבו. מה המשמעות של התייעצות זו? האם 'ליבו' של ה' הוא גורם חיצוני שעומו מתייעצים? האם הרהורי האדם בליבו ראויים להיכתב בלשון רבים (האדם וליבו)?

נראה שהתייעצות הבורא עם ליבו לאחר שעלה במחשבתו לברוא את האדם, מבטאת את המורכבות המהותית של האדם – היותו חלק אלוה ממעל ושליח ה' לגילוי שכינתו מחד גיסא, ומאידך גיסא היותו עפר מן האדמה והיותו בעל בחירה חופשית. זו מהותו של האדם. מחשבת הבריאה הראשונית צופה כבר מראשיתה את העתיד, את האדם בצורתו האידיאלית המשלים את ייעודו, ולפיכך היא הגורם הרואה ביצירת האדם דבר טוב – "כי טוב". לעומת זאת הרהורי הלב מבטאים את החשש מפני בחירתו היומיומית של האדם בנטיית

22. מעניין הדבר כי האבר שעליו מצביע רבי אמי כאבר שהוביל לבריאת האדם הוא הלב. לבו של הקב"ה מוביל ליצירת האדם. בהמשך אנו מוצאים סמיכות בכתובים בין לבו של הקב"ה לבין לבו של האדם (בראשית ח', כא):

וַיֵּרָח ה' אֶת רֵיחַ הַנְּיחָח וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה כְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יִצַּר לִבְ הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו וְלֹא אֶסַף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי פֶּאֶשֶׁר עֲשִׂיתִי.

אין ספק שרבי אמי מדגיש את גודל המורכבות שביצירת האדם: האבר של הקב"ה שהוביל אותו לבריאת האדם הוא אותו אבר של האדם שגרם לו להתחרט על כך כביכול. הדבר ללא ספק מצביע על הסיכוי והסיכון שבבריאת האדם' וכפי שיובא לקמן.

ליבו העלולה להטותו מייעודו. התייעצות ה' עם ליבו מבטאת את מכלול השיקולים ואת המורכבות שבהחלטה לברוא את האדם. ואכן כאשר נוטה האדם מייעודו, מתעצב ה' אל ליבו.

פרשת בראשית, המתארת את ראשיתו של עולם האנושות, מעמידה את המורכבות הזו כבר עם בריאת האדם, ומשאירה בחלל העולם את השאלה האם ייאמר על בריאת האדם "כי טוב".

לאחר שסטתה האנושות מייעודה, התעצב ה' אל ליבו, וכמעט נאמר 'וירא ה' כי לא טוב', אך די היה במציאת גרעין טוב שנשאר באנושות – "ונח מצא חן בעיני ה'" – כדי לתת תקווה ואמון באנושות שתצליח להגיע לייעודה ולהפך את המסקנה ל"כי טוב". בשביל האפשרות הזו שווה להמשיך לקיים את המין האנושי.

יתרה מכך, האפשרות שניתנה לאדם לחטוא והמורכבות שביצירתו, בהם נעוצה גדולתו של האדם ועוצמתו הייחודית:

מדוע נברא יצר הרע?

רב בריה דשמואל בשם שמואל אמר: "וירא א-להים את כל אשר עשה והנה טוב מאד"²³ – זה יצר הרע. וכי יצר הרע נקרא טוב? אלא ללמד שאלמלא יצר הרע לא היה אדם נושא אשה, ולא הוליד ממנה בנים, ולא היה העולם מתקיים.

מדרש תהלים מזמור ט, א

דווקא היצר הרע הוא המאפשר יצירה, בניין, שכלול והתקדמות. קיום העולם התלוי ביצרו של האדם אינו מתמצה רק בקיום המין האנושי ע"י פריה ורבייה, אלא כל קיומו של העולם ושכלולו על ידי האדם תלויים ביצרו ובכוח בחירתו.

דווקא היכולת לבחור בין מרידה בה' לבין עשיית רצון ה' היא הנותנת משמעות מיוחדת לבחירה בטוב, לעשיית רצון ה'. כאשר שאר הנבראים (ואפילו המלאכים) עושים את רצון ה', זה רק "טוב", זה לא מיוחד כל כך, כי לשם כך הם נבראו ואין ביכולתם לעשות אחרת. אולם, כאשר האדם, בעל הבחירה, בעל היצר הרע, בוחר לעשות את רצון ה', ולבנות את העולם מתוך קדושה, זה "טוב מאד". כך יש לעשיית רצון ה' עוצמה מיוחדת, שלשמה נברא האדם – "לתקן עולם במלכות ש-די".

23. במדרש אחר (מדרש תהלים, ט', א) ישנה התייחסות לתוספת המילה "מאד" ביחס לבריאת האדם כמתייחסת לבריאתו יצרו הרע. בשאר הברואים שאין להם יצר רע (ואולי ובכלל זה גם יצרו הטוב של האדם) נאמר רק "כי טוב" מפני שהם עושים רצונו של ה' באופן 'אוטומטי' ואין בכך חידוש מיוחד. אולם, המיוחד באדם הוא היצר הרע, שהוא הביטוי ליכולת הבחירה של האדם. היצר הרע הוא ה"מאד", ואם מצליחים להשתמש גם בו לטובה הוא נעשה "טוב מאד".